

1.02
11)"1922/1943"
Prejeto 7. 6. 2004

UDK

321.64(450-

Anna Maria Vinci*

Vzpon fašizma ob italijanski vzhodni meji

IZVLEČEK

Avtorica predstavlja razloge za vzpon fašizma na italijanski vzhodni meji oz. v Trstu in načine tega pojava, o katerem med italijanskimi zgodovinarji primanjkuje volje za spoznanje in poglobljeno razpravo. Fašizem ob italijanski vzhodni meji korenini v razdejanju, ki ga je povzročila 1. svetovna vojna in povojno dogajanje, ko je vojaška oblast za dolgo časa dejansko zamenjala civilno. Trst je postal okop za italijansko ekspanzijo proti Podonavju in Balkanu, zato je bilo nujno "izboljšati" območje ob meji in ga "ozdraviti" s pomočjo naselitve "naše rase". V primeru odnosov med Italijani na eni strani ter Slovenci in Hrvati na drugi strani lahko govorimo o neki vrsti "kolonialnega rasizma": italijanske "večvredna omika" proti slovenski / hrvaški "neomiki".

Ključne besede: Italija, fašizem, obmejni fašizem, primorski Slovenci, slovensko-italijanski odnosi

ABSTRACT

THE RISE OF FASCISM ALONG THE ITALIAN EASTERN BORDER

The author presents the reasons for the rise of fascism along the Italian eastern border, i.e. Trieste, and the expressions of this phenomenon which the Italian historiographers are reluctant to recognize and discuss at any depth. Fascism along the Italian eastern border had its roots in the devastation caused by the First World War and the events after the war when the civilian rule was replaced with a prolonged military one. Trieste became a new bulwark for the Italian expansion towards the Danube area and the Balkans. Because of this Italy considered it necessary to "improve" and "cure" the area along the border, also by populating it with "our own race". With regards to the relations between the Italians, on one hand, and the Slovenes and Croats, on the other, one can speak of some kind of "colonial racism": the Italian "superior culture" in front of the Slavic "non-culture".

Key words: Italia, fascism, border fascism, the Littoral Slovenes, the Italo-Slovene relations

V italijanskem zgodovinoisju in zlasti v javnosti se vse prevečkrat zanika povezanost fašizma, dogajanja med 2. svetovno vojno in v obdobju po njem, s fojbami in izseljevanjem (italijansko zgodovinoisje uporablja termin eksodus - esodo) italijanskega prebivalstva iz Istre.¹ Zavedati se moramo, da ne gre le za zanikanje, pač

* Profesorica, Oddelek za zgodovino filozofske fakultete Univerze v Trstu, I-34100 Trieste-Trst, Via Economo 12/3.

¹ Objavljamo razširjeni prispevek, ki ga je avtorica podala na simpoziju z naslovom Foibe oltre i

pa tudi za namerne napake, saj so njihovi avtorji dobro seznanjeni z objektivnimi dejstvi. Vprašanja povezanosti in nepovezanosti zgodovinskih procesov so vedno navzoča v razpravah, s katerimi poskušamo pojasnjevati dogajanja. Po mnenju nekaterih premislek o celovitem dogajanju v 20. stoletju v Julijski krajini, razen posameznih specialnih sklopov, še ni bil predmet resnega znanstvenega dela. Zgodovinarji in tudi drugi se ukvarjajo s posameznimi koščki dogajanja in na njihovi osnovi poskušajo narediti neke vrste primerjavo. Vendar tega dogajanja tako ne prikazujejo le množični mediji in politika, ki je obsedena z revizionizmom vseh ocen iz preteklosti, saj, (takšna je namreč moja ocena), tudi med strokovnjaki - zgodovinarji v Italiji primanjkuje volje za poglobljeno razpravo, takšno, s katero bi poskušali razširiti vedenje o problemih in ki bi bila osnova za nove poti raziskovanja zgodovine obmejnega prostora ob italijansko-slovenski meji. Ta pa je obenem del italijanske in slovenske (hrvaške, jugoslovanske) zgodovine, del zahodnoevropske in vzhodnoevropske zgodovine, obremenjena s trpljenjem, ki ga tudi simbolizira preteklo stoletje.

Fašizma ob vzhodni italijanski meji ne moremo pojasniti, če pri tem ne upoštevamo konteksta, iz katerega je bil porojen. Gre za razdejanje med 1. svetovno vojno in po njej. V 1. svetovni vojni je italijanska fronta tekla na njenih mejnih severnih in severovzhodnih območjih.² Tam je bilo zato razdejanje največje, življenje se je najbolj radikalno spremenilo, navzočnost vojaške moči kot oblasti je za dolgo časa dejansko zamenjala civilno oblast.

Seznam dogajanja med 1. svetovno vojno je hitro narejen: spopadi na Krasu, v vzhodni Furlaniji in v sami Gorici, ki je bila večkrat "okupirana" in "osvobojena", poraz italijanske vojske pri Kobaridu, ropanja, pravi demografski potres z evakuacijami in selitvami prebivalstva in begom, internacijami v barakarska naselja, t.i. lesena mesta, mnogi so bili zaprti. Civilno prebivalstvo na obeh straneh fronte je prizadelo "pregnanstvo brez primere".³ Še več: "neodrešeni" Italijani kot nepriljubljeni prostovoljci med vojsko revežev na fronti; Italijani na begu, nepriljubljeni v lačni in razcapani italijanski domovini; Italijani - ujeti avstro-ogrski vojaki, postavljeni pred težko izbiro, ali naj se priključijo italijanski vojski, da bi se tako "izognili" ruskemu ujetništvu, saj so se zavedali, da s tem spravljajo v nevarnost svoje družine in da obenem izdajajo še vedno živo lojalnost do avstro-ogrškega imperija.

Ob koncu vojne so bili mnogi evakuirani pred težko odločitvijo, ali naj se sploh vrnejo na svoje domove. Veliko se jih ni vrnilo, ker so, zato ker niso bili Italijani, v svoji nekdanji domovini postali ali so se vsaj počutili tujci. Včerašnje sovražnike je tako združila skupna usoda brezdomcev.

Že ob koncu vojne je dotedanji način političnega delovanja zamenjal novi. Zmerno politiko vojaškega guvernerja generala Petittija di Roreta, ki je moral

silenzi, le rimozioni, le strumentalizzazioni (Fojbe onkraj zamolčevanj, potlačitev, instrumentalizacij), v Genovi, 7. in 8. 11. 2003.

² Za to dogajanje glej bibliografske opombe v prispevku Fabi, Lucio: *La prima guerra mondiale. V: Friuli e Venezia Giulia. Storia del '900*. Gorizia : LEG, IRSML, 1997 (dalje *Friuli e Venezia Giulia*), str. 91-158.

³ Cecotti, Franco (ur.) *"Un esilio che non ha pari"*. Gorizia : LEG IRSML, 2000; Malni, Paolo. *Fuggiaschi. S. Canzian d'Isonzo : Consorzio Culturale Monfalconese, 1998; Rossi, Marina: Prigionieri dello Zar : Soldati italiani dell'esercito austro-ungarico nei Lager della Russia (1914-1918)*. Milano : Mursia, 1997; Cattaruzza, Marina, Dogo, Marco, Pupo, Raoul (ur.): *Esodi : Spostamenti forzati di popolazione nell'Europa del Novecento*. Napoli : ESI, 2000.

voditi tudi civilno upravo,⁴ je vse bolj nadomeščala pravica zmagovalca in iz nje izhajajoča popolna oblast. Obe sta postali način življenja.⁵

V tem času takoj po koncu velike vojne so bolj kot kdajkoli prej prepotentni nacionalizmi, rojeni v poznem 19. stoletju,⁶ delovali tako, da so krepili delitve med ljudmi in narodi. Obenem so javne manifestacije pomenile neprestano samopotrjevanje, neprestano preštevanje lastnih vrst. Tako kot drugod je tudi v Julijski krajini bil fenomen upiranja oblastem, želje po popolnem poenotenju in ostre kritike nejasne demokracije tisti, ki je zajel tako levico kot desnico, ki je presegal ideološke meje in je včasih vanj vpletel celo nasilje.

Močna oblast (vojaška, pa tudi gospodarska) je hotela tako doma kot v tujini doseči neomejeno, "nepohabljeno" zmago.⁷ Perspektive gospodarskega prodora na območje, ki je bilo po padcu avstro-ogrškega imperija oslabiljeno, so postale prevladujoča ambicija lokalnih elit, ki so bile zmotno prepričane, da ta svet dobro poznajo, saj so bile v preteklosti njegov del, in da ga bodo zato zlahka preuredile tako, da jim bo prinašal dobičke. Za svoje načrte so poskušale pridobiti osrednje italijanske oblasti, ki so bile prepričane, da je Italija velika zmagovita sila, čeprav je bila ta v resnici povsem nesposobna, da bi izvajala osvajalne načrte in gospodarsko prevlado. Pridobili so skupine italijanskega finančnega in industrijskega kapitala, ki so bile dejansko prešibke za tako dejavnost.⁸

Vsi miti iredentizma so se kot žoga odbijali od zidu stvarnosti, ki se je zdel kot iz gume. Nekoliko nas začudi dejstvo, da je že leta 1921 tržaška gospodarska elita, po izjavah nekaterih njenih predstavnikov, medtem ko se je pripravljala ustanovitev tržaškega Medministrskega odbora za promet, stavila na enega od bojnih konj tistih nacionalistov, ki so bili najbližje lokalnim gospodarskim krogom. Ta bojni konj je bilo tržaško pristanišče, s katerim naj bi bilo širše in ožje zaledje brez-pogojno povezano. Ta mit je ostal živ vseh dvajset let fašistične vladavine in je bil uporabljan v mnogih propagandnih govorih. Sicer skriti dvomi pa so se pojavljali od vsega začetka. *Kakšen vpliv - se je govorilo - so imeli elementi, ki so bili odvisni od politične ureditve avstro-ogrške monarhije, in same politične meje monarhije na naravne danosti pristanišča?* Nekateri nekdanji najbolj ostri iredentisti (od Fulvia Suvicha⁹ do visokega državnega funkcionarja Iginia Brocchija, ki je bil med

⁴ Poveljnik 3. italijanske armade general Carlo Petitti Di Roreto je kot kraljevi guverner do avgusta 1919 upravljal območje, ki ga je zasedla Italija. Slovencem in Hrvatom je s posebnim proglasom obljubil spoštovanje njihovih tradicij in kulture ter več šol kot so jih imeli v Avstriji. Vendar je zasedbena uprava po navodilih italijanske vlade in načelnika generalštaba Pietra Badoglia, z dne 29. 11. 1918, uvedla ostre ukrepe, s katerimi je zatirala izražanje slovenstva (in hrvaštva) in podpirala manifestacije italijanstva. Vojaške ukrepe je omilila zamenjava guvernerja z generalnim civilnim komisarjem avgusta 1919 (op. Nevenka Troha).

⁵ Visintin, Angelo: *L'Italia a Trieste*. Gorizia : LEG, IRSML, 2000 (dalje Visintin, *L'Italia*).

⁶ Cattaruzza, Marina (ur.): *Nazionalismi di frontiera*. Soveria Mannelli : Rubettino, 2003.

⁷ Po odločitvah mirovnih konferenc in podpisu rapalske pogodbe je bilo med italijanskimi nacionalističnimi krogi razširjeno prepričanje, da je Italija, ker ni dobila vseh zahtevanih ozemelj, v 1. svetovni vojni izbojevala t.i. pohabljeno zmago (vittoria mutilata) (op. Nevenka Troha).

⁸ Apih, Elio: *Italia, Fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia (1918-1943)*. Bari : Laterza, 1966. Millo, Anna: *L'élite del potere a Trieste*. Milano : Angeli, 1989. Vinci, Anna Maria: *Il fascismo al confine orientale*. V: Finzi, Roberto, Magris, Claudio, Miccoli, Gianni (ur.): *Il Friuli - Venezia Giulia. Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità a oggi*. Torino : Einaudi, 2002, 1. del, str. 377-513 (dalje Vinci, *Il fascismo*). V tem članku so tudi bibliografski podatki o italijanski in mednarodni literaturi o tem vprašanju.

⁹ Fulvio Suvich, Tržačan, v času fašizma m.dr. podsekretar na italijanskem zunanjem ministrstvu (op. Nevenka Troha).

drugim vodja kabineta finančnega ministra Giuseppa Volpija)¹⁰ so nato ponovno vzpostavili, kolikor je bilo možno, odnose, ki so bili med vojno prekinjeni in zato niso mogli več zagotavljati gospodarske trdnosti mesta in njegovega pristanišča. Čudna ironija usode za te, ne tako maloštevilne vnete italijanske patriote z avstrijsko izobrazbo, saj so njihovi dovčerajšnji avstrijsko-nemški sovražniki postali nujni in cenjeni sodelavci.

V obubožani stvarnosti gospodarskega položaja v Evropi, ki je bila povsem drugačna od tiste v preteklosti in v kateri je Italija s svojo realno močjo lahko igrala samo slabotno (vendar nevarno) šahovsko igro, so se vsi stari miti (vojne, zmage, dediščine Rima) sicer v drugačni preobleki, vnovič pojavili. V vse bolj razdeljeni Evropi se Italija ni odrekla imperialističnim sanjam. Trst je postal "*nov okop Italije za njeno nujno potrebno ekspanzijo proti Podonavju, Levantu in Balkanu*".

Potreba po redu in po hitri gospodarski ter družbeni preureditvi je bila tista, ki bi jo lahko uporabili (z različnimi odgovornostmi in na različnih nivojih) za uničenje liberalne in pravne države. Prenovljena govorica politike je merila na neprestano vzbujanje prikazni in strahu: zunanji "sovražnik" je metal svojo zastrašujočo in prodorno senco na celotno italijansko državo. Strah je povzročil, da se je "zavohala" potencialna nevarnost, zaradi še ne dokončno določenih in močno zahtevanih meja je bilo treba ohranjati stalno napetost.¹¹

Slovenci in Hrvati, ki so živeli znotraj nove državne meje Italije, niso bili razumljeni kot večni sovražniki, pač pa kot "peta kolona" Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Socialisti so bili razumljeni kot ekspanzija sovjetske revolucije. Dokumentarno gradivo, ki je nastalo v okviru vojaških Uradov za obveščanje operativnih enot (ITO, Informazione Truppe Operanti), ki so prva povojna leta imeli tudi nalogo nadzora nad civilnim prebivalstvom, nam glede tega vprašanja ponuja najbolj značilen primer seznamov izključevanj in sumničenj, ki gotovo niso bili glasniki bodočega miru med narodi. Ti sezname so bili sicer narejeni za odločilne centre moči, a so obenem slikali podobo o obmejnem območju, kakršno so si predstavljali lokalni krogi.¹² Mir je bil tako obojestransko oborožen: v času mirovnih pogajanj po 1. svetovni vojni se je zdelo, da je igra še vedno odprta, čeprav namestitve italijanske zasedbene vojske niso puščale veliko upanja v kompromisne rešitve.

Druga zadeva, ki jo moramo upoštevati tako za primerjavo med silovitostjo mitov o zmagi in moči na eni strani in "robato nedodelanostjo prebuje" na drugi strani, v povezavi z nemirnim življenjem na tem narodnostno mešanem ozemlju, je bil brez dvoma zelo zamotan problem "državljanstva", pravice, ki jo je bilo treba priznati prebivalcem znotraj evropskih meja, določenih po koncu 1. svetovne vojne. Razumljivo je, da je imel vsak primer svoje posebnosti in da bi že sama definicija "državljanstva" odprla zelo obsežne razprave. Pri vrednotenju te problematike moramo nujno upoštevati celoten fond, imenovan "Državljanstvo (Cittadinanza)",

¹⁰ Dorsi, Pier Paolo: *L'inventario dell'Archivio di Iginio Brocchi*. Trieste : Quaderni della Rassegna degli Archivi di Stato, Archivio di Stato di Trieste, 2000, n. 92. Glej tudi Archivio di Stato di Trieste (AST), Arhiv Brocchi, š. 13. Vprašalnik, s.d. Collotti, Enzo: *Fulvio Swich e l'apporto dei nazionalisti giuliani all'espansionismo fascista*. "Bollettino" dell'IRSML di Trieste, 1974, št. 2; Di Fant, Annalisa: *Attilio Tamara in missione politica a Vienna*. Qualestoria, 2003, št. 1, str. 199-217.

¹¹ Cecotti, Franco, Biondi, Neva (in drugi): *Il confine mobile : Atlante storico dell'Alto Adriatico 1866-1992*. Monfalcone : Edizioni della Laguna, IRSML, 1995.

¹² Visintin, *L'Italia*, str. 79-95.

ki ga hranijo v Državnem arhivu v Trstu. Saintgermainska pogodba, ki razrešuje (ali je na poti razreševanja) pravno ureditev med novo avstrijsko državo in antantnimi silami, se nanaša tudi na Italijo in zlasti na *punctum dolens* (bolečo točko) njene vzhodne meje ali vsaj njenega dela. Določila Saintgermainske pogodbe imajo nekaj pomembnih točk o državljanstvu: *Kdorkoli ima stalno bivališče na območju, ki je bilo del stare monarhije (...) dobi polno pravico razen do avstrijskega državljanstva tudi do državljanstva države, kateri je to območje pripadlo*. Obstajala pa je cela vrsta izjem, kdaj se je ta pravica spremenila v "izvolitev", za katero je bilo treba pridobiti mnenje zgoraj navedenih komisij. Če je vsebina teh določil nedvomno merila na preureditev območij bivšega avstro-ogrskega imperija, ki je imel svojo narodnostno-jezikovno podobo, so že pred podpisom Saintgermainske pogodbe septembra 1919 in nato tudi pred podpisom Rapalske pogodbe novembra 1920 okupacijske sile vsaj za območja italijanske vzhodne meje predvidele čiščenje/izgon oseb "*drugačnega jezika in rase*", ki niso bile politično zaželeni. Drži pa tudi, da so te komisije v primerjavi z vojaškimi oblastmi delovale bolj previdno, seveda ne zato, ker bi postale osebe "*druge rase*" za oblasti bolj sprejemljive. Drugačno ravnanje gre med drugim pripisati dejstvu, da so bili člani mnogih od teh posvetovalnih komisij, ki so delovale do leta 1927, v nasprotju z vsakim visokodonečim proglasom, tudi vidne slovenske in hrvaške osebnosti, ki so bile izbrane med "*zmernimi*".

Po drugi strani pa so zapletena birokratska določila mirovne pogodbe (in pogodb, ki so ji sledile) omogočala številna odstopanja, ki so sprejem v italijansko državljanstvo omejevala: v jezo spravljajoča počasnost postopkov, opravičljiva nevednost prosilcev, ki se niso znašli med člani in podčleni, številne pritožbe, ki so bile naslovljene na institucionalne oblasti. Vse to je zaviralo dodeljevanje državljanstva in omogočalo selekcijo. Upoštevati moramo tudi "praznine", ki so jih pustili tisti, katerim je bila odklonjena vloga za državljanstvo na osnovi pravice o pristojnosti ali opcije in ki bi jih gotovo lahko nadomestili s politično nesumljivimi osebami italijanske narodnosti. Selekcijo so delali tudi glede na poklic prosilca. Precej ljudi nekaterih (tudi ne preveč pomembnih) poklicev naj bi se odkrižali na škodo vseh. Trgovci, na primer, so dolgo delovali v negotovosti (smo že v letu 1926), saj brez državljanstva niso dobili potnega lista in so bili zato prisiljeni prekiniti svoje posle. To pa niso bili samo posli privatnega značaja, pomembni za njihovo dejavnost, ampak je prekinitev prizadela celotno družbo.

Še bolj značilno je dogajanje okrog "drugorodnih", torej slovenskih in hrvaških duhovnikov. Leta 1923 so od 63 prošelj duhovnikov za državljanstvo odklonili kar 41 in prefektura ter pristojne komisije so, dokler ni prišlo navodilo notranjega ministrstva, ki so ga vzpodbudili nekateri škofje iz Julijske krajine, ocenjevale, da so pohvalno opravile svojo dolžnost. Takrat je že potekal dolgotrajni *iter* ponovnega zблиžanja med katoliškimi in laičnimi krogi in so že tekle priprave na pogajanja o konkordatu. V nekem pismu puljskega škofa Mussoliniju iz januarja 1923 nas tako prizadene enačenje med duhovščino in ohranjanjem reda, natančneje novega državnega fašističnega reda in vnašanje stereotipov v te odnose. Posegi in prekinitve so bremenile državne in cerkvene oblasti: nevarnost ni bila samo verska, ampak tudi moralna in politična. "*Slovansko in kmečko prebivalstvo ima sicer napake, a v svoji celoti je dobro [...] in navezano na svoje dušne pastirje. Napake tega prebivalstva so znane; vijejo se med različnimi točkami konkubinata [...], krive prisege in zlasti maščevanj, ki pripeljejo tudi do umorov [...]. Množice*

slovenskega prebivalstva ljubijo red in vero [...] obiskujejo cerkev [...] rade poslušajo božjo besedo". Leit motiv je znan: napad na cerkveno mrežo so škofje iz Julijske krajine odbili tako, da so se borili proti civilnim oblastem deloma z njihovim besednjakom (red, mir, poddržavljenje). Notranje ministrstvo je, vsaj tokrat, zahtevalo previdnost na najbolj upornih obrobni območjih in prefekt tržaške pokrajine je, čeprav nerad, moral sporočiti, da je bila po pritožbi 41 duhovnikov potrjena le ena odklonilna odločba za italijansko državljanstvo.¹³

V primerjavi z ostalimi italijanskimi deželami je fašizem v Julijski krajini že zelo zgodaj uspel, saj se je z odlično politično sposobnostjo znal vključiti v socialne in zlasti nacionalne spopade, ki so desetletja divjali na tem območju in ki jih je vojna še okrepila. Nedvomno je dobro izbral vzdušje negotovosti, poglobljeno s težavami in številnimi predsodki, ki so jih zanetile te "vulkanske" razmere.

"Obmejni fašizem" določa pravzaprav epopeja "obrambe državne meje", ki jo je spremljala močna agresivnost proti notranjim in zunanjim sovražnikom, določenim s pravili, ki sem jih že označila. Nacionalna homogenost naj bi bila znak moči, oblasti in varnosti, ki jo je bilo treba predložiti kot zmagoslavje in trofeje žrtvovane krvi. Celotna Evropa je bila v objemu tega zadušujočega primeža.

Fašistične skvadre, ki jih je vodil Toskanec Francesco Giunta,¹⁴ so dejansko znale zbrati to prekipelo civilno družbo, ki se je dobro povezala z močnim občutenjem vojaških oblasti "o nedokončani vojni" in z željo velikega dela vodilnih slojev, ki so se bali razbeljenega spoja socialnega in narodnostnega upora. Veliko oboroženih skvader je bilo sposobnih, da se hitro premestijo iz Trsta na eni ali drugi konec dežele. V svoje vrste so vključevali zmedene, negotove množice oseb, ki so jih druge usmeritve izvrgle. Kot nam potrjujejo viri, je bilo njihovo nasilje nasilje "razdejanja". Razdejanje je močna beseda, vojaški termin, ki vsebuje modele in organizacijske tipologije vojaškega značaja. Tržaška federacija fašijev je že leta 1921 imela 14.000 članov in je bila najbolj pomembna v Italiji. Požig Narodnega doma, sedeža glavnih slovenskih organizacij v središču Trsta, 13. julija 1920, ki so ga spremljala istočasna nasilna dejanja v Pulju in Pazinu, tako predstavlja simboličen preobrat. Ti plameni so se v propagandnih govorih v naslednjih letih vedno znova vračali in so tako postali emblematična podoba, ki jo je razširjal državni tisk. Plameni, ki so se dvigovali iz teh zgradb, in vse napadalne operacije, ki so povzročile razdejanje, so z vso jasnostjo pokazale scenarij zavezništva med novimi prinašalci nasilja in pomembnimi deli državne oblasti, ki več niso bile pripravljene spoštovati tradicionalnih pravil družbenega in političnega sožitja. "*Vstaja mora priti iz Julijske krajine. Je popoln Piave naše dežele*". To so besede Francesca Giunte, ki se je skliceval na močan nacionalni mit in je obenem trdil: "*Julijska krajina ima sedaj položaj, kot so ga imele v srednjem veku obmejne marke, torej obrambnega zidu proti tuji invaziji*".¹⁵

Veljava nacije, simbolična veljava, vojaški besednjak. Fašistične skvadre, ki jih je organiziral Giunta, so si tako predstavljale svojo vlogo na lokalni sceni, ki je

¹³ Za citirano gradivo glej AST, Prefektura Trst, Državljanstvo; zlasti š. 324. Pismo puljskega škofa Mussoliniju, 11. 3. 1923. š. 330. Glej tudi *I Trattati di pace di Versaglia e di San Germano*. Roma : Società editrice del periodico de "Il Foro italiano", 1921.

¹⁴ Mattiussi, Dario: *Il Partito nazionale fascista a Trieste. Uomini e organizzazioni del potere*. I Quaderni di Qualestoria. Trieste: IRSML, 2002.

¹⁵ Vinci, *Il fascismo*, str. 404-405, 423.

hotela biti laboratorij in hkrati model za vso Italijo. Njihov načrt je bil kup idej, a ni bil brez idej: je skupek ideologij, ki so obenem zahtevale red in upor, hierarhijo in prevratništvo za neko novo idejo nacije in domovine.

Nujno potrebna diktatura je bila "*vladanje najbolj zdravega dela družbe nad degeneriranimi strankami, bila je nujno potreben davek in garant reda*". S temi besedami je skvadrst Piero Pisenti, vidni predstavnik, ki je bil zelo blizu veleposestniškimi in industrijskim buržoaznim furlanskim krogom in kasnejši minister Salojske republike, hotel upravičiti stičišče med starim in novim in pri tem poskusil dati vtis, da nadzira noro spiralo nasilja.¹⁶ Močna država je postala Sirena, ki je očarala tudi tiste v drugih strankinih vrstah, ki so potem vodili naslednjo fazo naskoka na popolno oblast, pogosto prek zapletenih poti, prek katerih naj bi imela stara nacionalistična garda, ki je bila bolj izobrazena in pripravljena, privilegiran položaj. Prav ti ljudje so bili tisti, ki so postavljali trdne osnove same fašistične države (dovolj je spomniti na odvetnika Alberta Asquinija,¹⁷ učenca Alfreda Rocche) in obenem predstavljali avantgardo fašistične navzočnosti v sami Avstriji in na Balkanu. Omenila sem že Fulvija Suvicha, omeniti pa moram vsaj še Attilia Tamara in Francesca Salato.¹⁸ Srednji sloji, zlasti odvetniki, zdravniki, uslužbenci in učitelji so našli odprto pot v politiko "*proti barbarom*", z visokodonečimi zahtevami po izgonu vseh "tujcev", ki jih je prvi fašizem razglašal na vse štiri strani sveta.

Po osvojitvi oblasti je fašistično nasilje postalo državno. Med njegovimi prvimi nalogami je bilo uničenje narodnostne identitete slovenskega in hrvaškega prebivalstva, ki je po določitvi mej že prebivalo na ozemlju Italije. Uničiti je bilo treba vse, kar je spominjalo na stara nasprotja. Močni so bili občutki maščevanja, pa tudi sovraštva proti vsaki obliki mogoče "drugačnosti" znotraj hierarhične in diktatorske države. Obsedenost od nacionalnega poenotenja je bila lastna vsem evropskim državam.¹⁹ V Italiji je diktatura dala posebno barvo temu cilju, ki je mogoče predstavljal nepopoln načrt, a je bil vendar še vedno načrt, z neko miselnostjo in ideologijo. Na to se je navezala tako represivna zakonodaja, ki so jo uporabljali proti nasprotnikom fašizma, kot vrsta ukrepov, ki so bili usmerjeni prav v uresničitev "etnične bonifikacije" te dežele. To so bili zlasti ukrepi, s katerimi so hoteli preprečiti javno rabo slovenskega in hrvaškega jezika (ukinitve tiska in šolskega pouka v obeh jezikih, zaprtje kulturnih društev), kar je bil po njihovem nujen predpogoj za asimilacijo "*drugorodcev*".²⁰ Enotna kultura in enoten jezik, torej jezik in kultura "večvredne omike", to naj bi bilo darilo, ki je mogoče povzročalo trpljenje, ki pa je bilo po pojmovanju fašističnih oblasti nujno potrebno.

¹⁶ Vinci, *Il fascismo*, str. 432-435.

¹⁷ O delu in osebnosti Alberta Asquinija glej Vinci, Anna Maria: *Storia dell'Università di Trieste. Mito, progetti, realtà*. Trieste : Lint, 1997, str. 191-197.

¹⁸ Alfredo Rocco, pripadnik protidemokratskega nacionalizma in nato fašizma. Kot pravosodni minister (1925-1932) je pripravil več zakonov, ki so fašizem izenačili z državo.

Attilio Tamaro, Tržačan, pripadnik iredentistov in prostovoljec v italijanski vojski med 1. vojno. Bil je med ustanovitelji fašizma, dopisnik časopisa Popolo d'Italia z Dunaja. Od leta 1927 je bil v diplomaciji. Objavil je več zgodovinskih del.

Francesco Salato, načelnik Osrednjega urada za nove pokrajine (op. Nevenka Troha).

¹⁹ Npr. Mazower, Mark: *Temna celina : dvajseto stoletje v Evropi*. Ljubljana 2002.

²⁰ Glej zlasti Andri, Adriano, Mellinato, Giulio: *Scuola e confine*. I Quaderni di Quaestoria, št. 5. Trieste : IRSML, 1994.

Takšno "neizogibno" trpljenje "drugorodcev", s katerim bi jih spremenili v lojalne Italijane, je bila tudi italijanizacija imen in priimkov. Zakon z dne 10. januarja 1926 je predvideval, da se morajo priimki "vrniti" v italijansko obliko (da bi tako izbrisali sledove besednjaka, ki je pripadal "nižji (podrejeni)" omiki). Ta "vrnitev" je bila sicer neobvezna, a z mnogimi neformalnimi pritiski.²¹ Ta majhna izjema v zakonodaji nam pomaga razumeti, kako soglasno so delovale fašistične organizacije in državni aparat, ki je bil še vedno vezan na stari Albertinski statut,²² čeprav je bil ta spremenjen in "kršen" v več točkah. Institucionalne oblasti so predvidevale "izvršeno" vrnitev v prvotno obliko in tisto, ki so jo " uvedle oblasti", ki pa so se pri tem naslonile na strukture fašistične stranke, katere so poskrbele za "vrnitev" (in za izsiljevanje negotovih in upornih).

Tem ukrepom se je pridružilo preganjanje tistih, ki so bili sposobni delovati kot povezovalni element slovenskih in hrvaških skupnosti, predvsem duhovnikov, učiteljev in vodilnih ljudi v vaseh. Režim je na koncu posegel tudi po ukinitvi mreže slovenskih in hrvaških zadrug in hranilnic, ki so se uveljavile že v habsburškem času. S to ukinitvijo je tudi zamrlo dotlej živo upanje na družbeno uveljavitev Slovencev in Hrvatov.²³ Slovensko in hrvaško meščanstvo v Julijski krajini (oziroma to, kar je po številnih ukrepih izгона in pobegih, do katerih je prihajalo že takoj po koncu vojne, ostalo od njega) je bilo drastično zmanjšano in dejansko nadomeščeno, v javnih uradih, v svobodnih poklicih in v zasebnem gospodarstvu s "*homines novi*" ("*novimi ljudmi*"), ki so bili potrjenega italijanskega prepričanja, in to v vseh primerih, v katerih je bilo to mogoče in za oblasti koristno. Npr. za Italijane, ki so v te kraje prišli iz notranjosti Italije, so morale postati privlačne službe županov na zanje odročnih območjih. Treba je bilo uporabiti represijo in mit večvredne omike obenem, model izključitve in model vključitve pod določenimi pogoji.

Na podeželju in v majhnih krajih je bil ta proces nadomeščanja težji. Izgon tamkajšnjega slovenskega in hrvaškega vodilnega sloja ali srednjih slojev se je pogosto izkazal kot odstranitev le ene od težkih ovir za delovanje institucij. Fašistična država je poskušala s korupcijo in mamljenjem. Slovenske in hrvaške skupnosti (tako tiste v mestih kot na podeželju) pa niso enako odklonilno odgovarjale na ukrepe diktatorskega režima. Prihajalo je do popuščanja in kompromisov, prilaganja in konsenzov. Opozicija se ni vedno odražala le kot "zavesten" protifašizem (a koliko oblik je imel protifašizem?). Nikoli ne smemo pozabiti, da so policijski ukrepi v vsem fašističnem dvajsetletju igrali pomembno vlogo. Številna so bila svarila, konfinacije, obsodbe na zaporne in smrtne kazni, ki jih je izdalo Posebno sodišče za zaščito države.²⁴

Ob koncu dvajsetih let so uvedli *ad hoc* ustanove, kot je bil Posebni inšpektorat

²¹ Pizzagalli, A.: *Per l'italianità dei cognomi nella provincia di Trieste*. Trieste : Libreria Treves, 1929.

²² Vladar Sardinskega kraljestva (Regno di Sardegna) Carlo Umberto je 4. 3. 1848 izdal Statut Sardinskega kraljestva, poimenovan tudi Albertinski statut. Združena Kraljevina Italija ga je privzela v svojo pravno ureditev. Bil je sicer v več točkah spremenjen, a je ostal v veljavi in ga je nadomestila šele Ustava Republike Italije, sprejeta 27. 12. 1947 (op. Nevenka Troha).

²³ Zlasti Verginella, Marta: *Sloveni a Trieste tra Sette e Ottocento. Da comunità etnica a minoranza nazionale*. V: Finzi, Roberto, Panjek, Giovanni (ur.). *Storia economica e sociale di Trieste*. 1. del. *La città dei gruppi 1719-1918*. Trieste : Lint, 2001, str. 441-481.

²⁴ Puppini, Marco, Verginella, Marta, Verocchio, Ariela: *Dal processo Zaniboni al processo Tomažič : Il Tribunale di Mussolini e il confine orientale (1927-1941)*. Udine : Gaspari, 2003 (dalje Puppini, Verginella, Verocchio, *Dal processo Zaniboni*).

za Kras, ki ga je vodil fašistični vodja Emilio Grazioli, kasnejši civilni komisar t.i. Ljubljanske pokrajine, z nalogo kapilarnega nadzora obrobja mesta in bližnjega podeželja. Prek organizacij fašistične stranke in državnih ustanov so uspeli doseči marsikaj, kar jim ni uspelo v dotedanjem delovanju. Pri tem so posebej poudarjali tako nepogrešljivo gospodarsko krepitev revnega kraškega zaledja in Istre kot pomoč najrevnejšim in te ukrepe propagirali kot novost v odnosih med državo in družbo. Pomanjkanje finančnih sredstev je sicer blokiral največji del načrtov. Tudi poskus snovanja propagandističnih mitov (npr. mita o Rimu, odrešujoči sili latinske civilizacije) ni zaživel kot način življenja, ki naj bi ga kot vzor predložili "drugačnim". Dolgotrajnega uspeha tudi ni imel poskus povezovanja modernizacije in podeželja, kar je bilo pogosto označeno kot kulturni model za uspešno sožitje; prezir do "*dru-gorodnih*" in represivni ukrepi so z lahkoto razkrili pravi obraz "dobrohotnega" fašizma.

Zanimivo je opazovati, kako je razprava o raznarodovanju dobivala rasistične tone in razširila meje starih stereotipov z novimi tipologijami besednjaka, ki ga je v času, ko so se začele priprave na vojno, podpirala vse bolj nasilna propaganda.²⁵ Takrat "dobrohotni" fašizem ni bil več le tisti, ki bi moral izboljšati gospodarske in moralne pogoje drugorodnega prebivalstva, ampak je bil ob koncu tridesetih let tisti, ki bi moral "izboljšati" območje ob meji in ga "ozdraviti" s pomočjo naselitve "naše rase". Ta politični besednjak je pozabljal na "očetovsko" razlikovanje med dobrim podeželskim prebivalstvom in njegovimi pokvarjenimi voditelji; rasna stigmatizacija je bila vgrajena v podobo grozovite podlosti in grdosti, ki jo je tisk vedno znova razširjal, zlasti v odločilnih trenutkih (npr. v času prvega in drugega tržaškega procesa leta 1930 in 1941); rasni determinizem je v teh primerih govoril prek trupel obsojenih upornikov. V primeru odnosov med Italijani na eni strani ter Slovenci in Hrvati na drugi strani lahko govorimo o neki vrsti "kolonialnega rasizma": "večvredna omika" proti "neomiki".

Ob tem se moramo zavedati, da so ti predsodki in potrebni instrumenti zanje imeli korenine v rasizmu iz začetka 20. stoletja, ki je bil razširjen tako v Italiji kot drugod. Rasa in obramba naroda, rod in novosti so v kontekstu italijanske vzhodne meje podobni drugim scenarijem o preureditvi vzhodne Evrope. Na ta vprašanja npr. pravilno opozarja Enzo Collotti. Veliko je še neraziskanega. Če bodo ti problemi v celoti ovrednoteni, z upoštevanjem tudi ustnih in "manj pomembnih" virov (od propagandističnega tiska do različnih revij, šolskih učbenikov, časopisov za otroke vse do cerkvenih pridig) in narejene primerjave s slovenskim in hrvaškim zgodovinopisjem, bomo lahko v podrobnostih rekonstruirali križanje med družbeno in narodnostno sestavo Julijske krajine v času fašizma. V vsakem primeru, tudi ko se razgali *corpus* fašistične ideologije v odnosu do protislovanskega rasizma, vidimo, da ta predstavlja le skupek nepovezanih idej in da so bile te teorije pogosto v nasprotju z bistveno bolj zapleteno stvarnostjo, da pa so vseeno nedvomno rušilno vplivale na odnose med tamkajšnjimi narodi. Zakoreninjenost netolerantnosti in sovraštva sta nedvomni priči za to: oster politični besednjak, izbira nasilja, procesi očrnitve drugega in medsebojno nezaupanje so pustili globoko občutenje krivice.

²⁵ Glej Collotti, Enzo: *Sul razzismo antislovo*. V: Burgio, Alberto (ur.). *Nel nome della razza Il razzismo nella storia d'Italia 1870-1945*. Bologna : Il Mulino, 1999, str. 63-92; isti, *L'Europa nazista*. Firenze : Giunti, 2002, pogl. 7. Citirano v Verocchio, Ariela: *Il Tribunale speciale a Gorizia : Il processo Bregant*. V: Puppini, Verginella, Verocchio, *Dal processo Zaniboni*, str. 90-91.

Pri nerazumevanju, ki se je razraščalo celo stoletje, je fašizem nedvomno odigral odločilno vlogo.

Lahko rečemo, da se je na tej točki Julijska krajina oblikovala kot prostor, v katerem so bile na preizkušnji različne posebnosti in nasprotja fašistične države: iskanje soglasja si je pogosto naredlo oblačila velikodušnosti tistega, ki je bil močnejši, medtem ko je ostajalo vedno vidno orožje najbolj kapilarne represije; modernizacija je skrivala finančno nemoč države: tehtna vrednost mitov je pokazala svojo moč in svoja spreminjajoča lepa oblačila, čeprav je pogosto ostajala na pragu kmečke hiše. "Nov človek" je rasel le s težavo, toda aroganca in nacionalistični ter imperialistični ponos, na katerega je režim stavil veliko svojih kart, so se ohranjali predvsem zaradi mladih, ki so zrasi v fašističnem desetletju.

Slovenske in hrvaške skupnosti naj bi bile, kot se je govorilo, otipljiv dokaz neskladne "različnosti". Še vedno pa so obstajale kot stvarnost s pomembnimi opornimi točkami, ki so delovale kot zaščita njihove skupne posebne identitete: tu gre zlasti za duhovnike, ki so že v avstrijskem času odigrali pomembno vlogo pri izgradnji slovenske in hrvaške narodne identitete in ki so v spremenjenih okoliščinah dveh fašističnih desetletij na vsak način poskušali zaščititi načela in vrednote, ohranjajoč pri tem tudi vez z vernim ljudstvom.

Katoliška cerkev je bila močno izpostavljena pritisku fašističnega režima, zlasti po podpisu Konkordata leta 1929, ki je odnose med Cerkvijo in italijansko državo postavljaj na drugačno osnove, kot so bile dotedanje. Mnogi slovenski in hrvaški duhovniki so bili poslani v konfinacijo že pred letom 1929; veliko drugih je bilo zasramovanih in podvrženih nasilju. Brez dvoma je odstranitev goriškega nadškofa Frančiška Borgie Sedeja oktobra 1931 in nato tržaškega škofa Luigija Fogarja oktobra 1936 pokazala, da se je ozračje spremenilo; tisti cerkveni dostojanstveniki, ki so trdno branili naravno pravico Slovencev in Hrvatov do uporabe svojega jezika vsaj na verskem področju, so bili ovirani vsaj od dela italijanskega klera, ker so bili razumljeni kot močna ovira novim odnosom pomiritve med Cerkvijo in režimom. Na teh osnovah ni bilo težko doseči sporazuma med vrhovi cerkvene in politične hierarhije, da se odstrani osebnosti, ki niso pristale na brezpogojno poslušnost. Cerkevna mreža, čeprav večplastna in ponekod pretrgana, je bila trdno navzoča na vsem območju, tudi v odročnih in revnih krajih: negotovi ovinki zavezništva med Cerkvijo in fašizmom so se dotaknili tudi teh krajev, kjer se je tekmovalnost med dvema oblastema znašla pod pritiskom mnogih kompromisov in zbližanj.²⁶

Slovenske in hrvaške skupnosti je močno prizadelo izseljevanje, do katerega ni prihajalo samo v prvih letih po 1. svetovni vojni in ki je teklo zlasti v Jugoslavijo in v čezoceanske države.²⁷ Vzroki izseljevanja so bili tako ekonomski kot politični: nedvomno so odhajali zelo mladi ljudje, ki so iskali boljše možnosti za življenje, a velikokrat so odhajali - si lahko predstavljamo - z jezo in mržnjo. Italijanska vzhodna meja, ki naj bi bila nepremostljiva ovira, je tako postala, zlasti v letih velike gospodarske krize, "luknjičava".

Podatki tajnega popisa prebivalstva, ki ga je fašistični režim izvedel leta 1939 in

²⁶ Glej *Friuli e Venezia Giulia*, str. 285-297.

²⁷ Čeprav je o tem vprašanju izšlo več pomembnih del, je njihovo število težko natančno določiti. Purini, Piero: *L'emigrazione non italiana dalla Venezia Giulia dopo la prima guerra mondiale*. "Qualestoria", 2000, št. 1, str. 33-55. Kalc, Aleksej: *L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia fra le due guerre*. V: *Friuli e Venezia Giulia*, str. 535-551.

ki je temeljil na štetju na osnovi pogovornega jezika, so na pragu 2. svetovne vojne domnevno dokazovali, da je bilo število slovanskega prebivalstva znotraj meja italijanske države v upadanju, čeprav različno v mestih in na podeželju. Izseljavanje in politike sovraštva in izključevanja so tako imeli svojo težo; dejstvo, da je isti popis kljub vsemu na vzhodni meji tik pred izbruhom vojne ugotovil navzočnost okrog 400.000 drugojezičnih prebivalcev je bilo razumljeno kot grožnja za režim in obenem kot neizvršeno raznarodovanje slovanskega prebivalstva. Na pragu vojne, ko je vprašanje narodnih manjšin postalo propagandno netilo, ki je zanetilo vojno v Evropi, je bil strah fašističnih voditeljev in njihovih "svetovalcev" velik: "*združitev in poenotenje rase (...) na obmejnih teritorijih*", je bil predlog bivšega mazinijanca,²⁸ ki je prešel v fašistične vrste in ki je idejo naroda razlagal popolnoma po pravilih fašističnega nacionalizma. Da bi dosegli te cilje, da bi torej meja postala tudi "*rasna meja*" (*confine razziale*), je bila nujna politika velikih vlaganj, pomembnih finančnih investicij: v tem novem rasističnem fašističnem modelu, zastrupljenem tudi s protijudovskimi pobudami, ki so se pojavljale v Italiji, je bil še vedno prostor tudi za idejo asimilacije slovanskega prebivalstva, ki je nenavadna samo na videz. Še vedno se lahko misli, poudarja sestavljaivec zgoraj navedenega poročila, na mešane zakone med slovanskimi ženskami iz Istre in Krasa ter italijanskimi vojaki ali pripadniki fašistične milice. Slovanske ženske, potencialno nevarne zaradi zmožnosti prenašanja lastnega jezika na svoje otroke, so v tej družbeni hierarhiji dejansko najbolj zaničevane in na osnovi tradicije "moškega gospostva", ki jo je podkrepila ideja moči oboroženega moškega, postavljene na najnižjo stopnico družbene lestvice.²⁹

Dvajsetletni predsodki in zatiranje so postali del novega nasilja, ki ga lahko ustvari samo vojna: nov val nestrpnosti, ki je tokrat združil Slovence in Jude, je vse od leta 1941 in zlasti po napadu na Jugoslavijo, zajel mesto Trst. "Skvadre smrti" so hodile po mestnem območju in s seboj prinašale nasilje, ki se je pridružilo tistemu državnemu. Izvajali so ga po pravilih terorja tiranske države, ki je že odkrila formule, lastne totalitarni državi.³⁰

Pred nekaj leti so zgodovinarji, ki so delali raziskave na osnovi ustnih virov, zabeležili tudi izjavo nekega Slovenca o tem, kako je iz okolice mesta z veseljem gledal bombardiranje Trsta: povedna in obenem simbolična podoba.³¹ Z obrobja mesta in njegove okolice, za katero se je mislilo, da je razdeljena in oddaljena, skoraj tako, da je zasedla simboličen prostor tujstva in "neobstoja", se je pripravljalo maščevanje. Slovani (Slovinci in Hrvatje), nepoznani sosede ali pa zanikani ljudje s Krasa, osrednje Istre in Goriške, so se pripravljali, da obrnejo stran zgodovine.

Ali nam vse to zadošča, da bi razložili, kar se je zgodilo po 2. svetovni vojni, skupaj z dramo fojb in eksodusa iz Istre? Po mojem je leta 1945 prišlo do pre-

²⁸ Nasledniki ideje Giuseppeja Mazzinija (1805-1872), ustanovitelja Mlade Italije (1831) in vodilne osebnosti italijanskih liberalnih nacionalcev. Poudarjal je, da je ustanovitev demokratične italijanske države odločilnega pomena za razvoj Italije (op. Nevenka Troha).

²⁹ Mattossi, Andrea, Krasna, Francesca: *Il "Censimento riservato" del 1939 sulla popolazione alloglotta nella Venezia Giulia*. Quaderni Centro Studi Economici - politici "Ezio Vanoni", 1998, št. 3-4. Sala, Teodoro: *Programmi di snazionalizzazione del "fascismo di frontiera"*. Bollettino dell'IRSML, 1974, str. 24-30.

³⁰ Vinci, Anna Maria (ur.): *Trieste in guerra*. Quaderni di Qualestoria, št. 1. Trieste : IRSML, 1992.

³¹ Verginella, Marta; Volk, Alessandro; Colja, Katja: *Storia e memoria degli Sloveni del Litorale*. I Quaderni di Qualestoria, št. 7. Trieste : IRSML, 1994.

obrata: tragedija vojne in nacifašistične okupacije Jugoslavije se mora primerjati z drugimi načrti nasilja in drugimi prepadi sovraštva, ki jih nihče ni bil sposoben nadzirati. "Maščevanje" je bilo tako pogosto le izgovor, medtem ko je kršenje človekovih pravic bila realnost, ki je ne more opravičiti nobena obljuba v boljši svet v neki bolj ali manj oddaljeni prihodnosti. Nujnost, da se ustvarijo okviri, ki bi razložili vzroke za dogajanje, ne more odvzeti nobene odgovornosti za ta zadnja dejanja, za nove delitve in nova trganja, ki so jih ti dramatični dogodki odprli na tak način, da je bila preteklost spreobrnjena z isto nehumano logiko. Vse razlaganje nam nič ne pomaga, če se v Italiji ne zavedamo te zgodovinske odgovornosti.

Prevedla Nevenka Troha

Anna Maria Vinci

THE RISE OF FASCISM ALONG THE EASTERN ITALIAN BORDER

S u m m a r y

Italian historiography, and its public in particular, all too often deny the connection between fascism and the events during and after the Second World War, with the foibas and the emigration of the Italian population from Istria. At the same time, these facts are intentionally presented in a distorted manner, even though the authors are well acquainted with the objective facts. That is why our topic presents, in a wider context, the events on the ethnically mixed border area of the Julian March in the first half of the twentieth century which was marked by fascist violence in particular.

Fascism along the eastern Italian border cannot be explained without taking into account the circumstances from which it arose: the devastation during the First World War (with its front running right through this area) and after it when the military rule replaced the civilian for a long time. Progressively, the right of the victor and the absolute power deriving from it were imposed. This sought to achieve an unlimited, so-called "undiminished" victory. Italy failed to renounce its imperialist dreams. Trieste became a new bulwark for the Italian expansion towards the Danube area and the Balkans.

In comparison with other Italian provinces fascism in the Julian March succeeded very early on, as it was able to insert itself in the social and especially ethnic skirmishes, while taking advantage of the uncertain atmosphere, further aggravated by numerous difficulties and prejudices. "Border fascism" was thus defined as an epic of "defending the national border", which was accompanied by a fierce aggressiveness against internal and external enemies. The fascist squads knew how to bring together the sentiments about the "unfinished war" shared by the great majority of the Italian leading strata in Trieste and the military authorities. They recruited to their ranks confused and insecure masses from the social margin. The burning of the Slovene National Home (Narodni dom), the seat of the main Slovene organisations in the centre of Trieste, on 13 July 1920, proved to be a symbolic turning point in the growth of fascism along the eastern Italian border. This was accompanied by violent activities in Pola and Pazin. The flames arising from these buildings showed that the new carriers of violence, together with important sectors of the state authorities were not prepared to respect the traditional rules of social and political coexistence.

With the coming of fascism to power, its violence became institutionalised. Among its first tasks was the annihilation of the national identity of the Slovene and Croat population. The obsession with national unification, common to all European countries, was especially emphasised in fascist Italy. Linked to this was a repressive legislation with a series of measures directed towards the implementation of "ethnic enhancement" of this bordering area. The discussion on assimilation assumed progressively racist tones and widened the boundaries of the ancient stereotypes with new typologies of a vocabulary which, in a time of preparation for the war, was supported by ever more violent propaganda. The fascist political vocabulary had forgotten the distinction between the good rural population and its corrupt leadership; the racist stigmatisation of the "monstrous, wicked and ugly" Slavic people was integrated into the image divulged by the press. With regards to the relations between the Italians, on the one hand, and the Slovenes and Croats, on the other, one can speak of some kind of colonial racism, of the Italian "superior culture" in front of the Slavic "non-culture".

When the Second World War broke out, the twenty year old prejudices and oppression became part of new violence: in 1941, and particularly, after the attack on Yugoslavia a new wave of intolerance

engulfed Trieste which united Slavs and Jews. The death squads walked the city area bringing with them violence which added to that exercised by the state.

Is this sufficient to explain what happened after the Second World War, together with the foibas and the exodus from Istria? In 1945 a turnabout occurred: the tragedies of the war and the nazi-fascist occupation of Yugoslavia had to be compared with other plans of violence and other abysses of hatred which no one was able to control. "Revenge" was thus often only an excuse whereas the violation of human rights was a reality which cannot be justified by any promise of a better world in some more or less distant future.